

Dijalog s hrvatskim i slovenskim jezikom, književnošću i kulturom

Mihaela Matešić

(Vesna Požgaj Hadži i suradnici: *Izazovi kontrastivne lingvistike / Izzivi kontrastivnoga jezikoslovja*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2012.)

Monografija *Izazovi kontrastivne lingvistike / Izzivi kontrastivnoga jezikoslovja* nova je knjiga iz pera autorice Vesne Požgaj Hadži i njezinih suradnika, objavljena u Ljubljani 2012. godine, a predstavlja tematski nastavak knjige *Hrvaščina in slovenščina v stiku / Hrvatski i slovenski u kontaktu* koju je autorica Vesna Požgaj-Hadžić objavila 2001. godine.

Kontaktom hrvatskoga i slovenskoga jezika autorica se bavi kontrastivno, sociolingvistički i korpusno, a posebno s didaktičko-metodičkoga gledišta (u okviru kojega razmatra niz izazova u učenju / poučavanju tih jezika od osnovnoškolske do sveučilišne razine). Poglavlja knjige izbor su slovenskim i hrvatskim jezikom pisanih rasprava u kojima je autorica tijekom posljednjih desetak godina znanstvenoj javnosti predstavljala bilo svoj rad bilo znanstvenu suradnju s hrvatskim i slovenskim kolegama. Najviše rasprava napisala je tako u suautorstvu s Tatjanom Balažić Bulc, u metodičkim temama surađuje s Mirjanom Benjak, u istraživanjima govora s Damiirom Horgom i Markom Likerom, jezično testiranje i međujezik razmatra zajedno s Inom Ferbežar, hrvatskoslovensko kontrastivno jezikoslovlje s Marijom Smolić, na hrvatskoslovenskome korpusu radi s Markom Tadićem, o simultanom hrvatsko-slovenskom bilingvizmu piše sa Simonom Kranjc, a o kulturološkim sadržajima u učenju i poučavanju hrvatskoga s Mašom Plešković.

Kontrastivna lingvistička proučavanja utemeljio je u 50-im godinama 20. stoljeća Uriel Weinreich svojim djelom *Languages in contact* (1953). U 60-im i 70-im godinama ta su proučavanja uglavnom bila usredotočena na utvrđivanje jezičnih interferencija i pogrešaka do kojih u stranom jeziku dolazi zbog utjecaja prvoga jezika. Metodologiji tadašnjih istraživanja moglo se prigovoriti zbog premalih i previše heterogenih korpusa, zaključivanja na temelju jezičnoga osjećaja istraživača i zbog nespretnosti u definiranju pogrešaka. Metodološki napredak kontrastivnim proučavanjima donijet će promjena gledišta na razini kontrastiranja jezika (suprotno ranijim istraživanjima, koja su bila usredotočena na usporedbu zasebnih jezičnih sustava

u kontaktu, u suvremenoj kontrastivnoj analizi u području usvajanja jezika uspoređuju se varijante istoga jezika, tj. jezik govornika prvoga i stranoga jezika u određenome kontekstu), a metodološkim će promjenama osobito pridonijeti i razvoj korpusne lingvistike i jezičnih tehnologija krajem 80-ih i početkom 90-ih godina 20. stoljeća.

Podroban prikaz povijesti kontrastivnih lingvističkih proučavanja u hrvatskome i slovenskom jeziku donosi se u prvome dijelu monografije pokazuje da u hrvatskome jeziku postoji bogata tradicija kontrastivnih istraživanja hrvatskoga jezika prema drugim jezicima, koja u svemu ide ukorak sa svjetskim lingvističkim kretanjima. Započeta u radovima Rudolfa Filipovića u 60-im godinama 20. stoljeća, ta je tradicija u nekoliko sljedećih desetljeća iznjedrila mnoga važna teorijska, stručna i didaktička djela — spomenimo ovom prigodom samo nekoliko sintetskih djela: pri Zavodu za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu 1985. godine pod uredništvom Rudolfa Filipovića objavljen je zbornik *Chapters in Serbo-Croatian-English Contrastive Grammar*, a 1990. zbornik *Languages in Contact of the 12th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences* (urednici R. Filipović i Maja Bratanić), dok su 1991. godine Vladimir Ivir i Damir Kalogjera uredili zbornik *Languages In Contact And Contrast: Essays in Contact Linguistics* (Berlin i New York, Mouton de Gruyter). Jednako je tako važno spomenuti i rad Zagrebačke fonetske škole u kojoj se niz eminentnih fonetičara teorijski i eksperimentalno bavi kontrastivnim proučavanjima govora. Zamah kontrastivnih proučavanja rezultirao je kontrastivnim opisima hrvatskoga jezika prema drugim jezicima na svim jezičnim razinama i objavljivanjem niza tematskih priručnika i rječnika (mali frazeološki rječnici hrvatskoga jezika i drugih jezika). Od 90-ih godina 20. stoljeća istraživanja se šire na rad na korpusu hrvatskoga jezika.

Valja istaknuti da je upravo Vesna Požgaj Hadži, redovita profesorica pri Filozofskome fakultetu u Ljubljani, zaslužna što se istraživanja hrvatsko-slovenske kontrastivnosti danas provode suvremenim metodama i ukorak sa svim stremljenjima na tome području u svijetu. I ne samo to, njezin je rad posvećen ne samo znanstvenome istraživanju nego i primjeni rezultata te se tako od sredine 80-ih godina pri Znanstvenome institutu Filozofskoga fakulteta u Ljubljani pišu i objavljuju kontrastivni udžbenici i priručnici.

Prvi su radovi o hrvatsko-slovenskoj kontrastivnosti objavljeni u 70-im godinama 20. stoljeća, a zasluge za to pripadaju Vatroslavu Kaleniću, sveučilišnome profesoru na ljubljanskome Filozofskome fakultetu, koji je gotovo bez pravih prethodnika započeo s kontrastivnim proučavanjima hrvatskoga i slovenskoga jezika. Njegovu znanstvenom radu autorica posvećuje dva poglavlja u ovoj knjizi, u kojima detaljno predstavlja njegov znanstveni rad: od lingvostilističkih, jezičnopovijesnih i sociolingvističkih tema do kontrastivnih studija.

Slijedi poglavlje o automatiziranome redu riječi u hrvatskome i slovenskom jeziku — temi koja je još uvijek nedovoljno istražena i o koju se, kako autorica primjećuje, osobito spotiču oni koji uče hrvatski jezik kao strani. Autorica pristupa problemu s teorijskoga, kontrastivnog i metodičkog gledišta te najprije daje uvid u terminološke probleme, normativna pitanja i komunikacijski aspekt uporabe enklitika i proklitika u hrvatskome jeziku, a zatim pregledno supostavlja i oprimjeruje pravila za njihov smještaj u rečenici i iskazu u hrvatskome i slovenskome jeziku, da bi na kraju ponudila jasan i sustavan metodički model primjeren za sveučilišnu razinu poučavanja.

U sljedećem poglavlju predstavljen je početak rada na hrvatsko-slovenskom paralelnom korpusu (riječ je o projektu koji je trajao od 2000. do 2001. godine, a pokrenut je zahvaljujući bilateralnoj suradnji Slovenije i Hrvatske: podržala su ga i financirala ministarstva znanosti i tehnologije objiju zemalja). Plan rada na korpusu obuhvaćao je žanrovski primjereno zastupljene tekstove na hrvatskome i slovenskom jeziku, nastale između 1990. i 2001. godine (korpus je zamišljen tako da održava suvremeno jezično stanje). Ostvarenje toga projekta došlo je trenutačno do 150 000 pojava u svakom jeziku, a kada dosegne planirani opseg od po 500 000 pojava i bude dostupan putem mreže, poslužit će za kontrastivna, leksikografska i druga jezikoslovna istraživanja.

Jezična kompetencija svakako pretpostavlja i kompetenciju nad funkcionalnostilističkim normama. Posebno je zanimljivo proučiti kako se takva kompetencija stječe u učenju stranoga jezika. Problemu svladavanja akademskoga diskursa na hrvatskome jeziku među slovenskim studentima koji su hrvatski učili kao strani jezik posvećena je rasprava koja otkriva zanimljive rezultate istraživanja provedenoga korpusnom metodom (za potrebe istraživanja oblikovan je naime korpus tekstova seminarskih radova studenata). Uočeno je da studenti imaju problema s postizanjem kohezivnosti i koherentnosti teksta: rijetko povezuju informacije unutar vlastitoga teksta bilo da je riječ o dijelovima teksta bilo da je riječ o povezivanju grafičke opreme (tablice, grafovi i sl.) s tekстом.

Na kraju prvoga dijela monografije donosi se zanimljiva tema o suvremenome statusu u slovenskome društvu i školstvu četiriju standardnih jezika koji su se u Sloveniji u doba Jugoslavije nazivali zajedničkim nazivom *srbohrvaščina*. U drugoj polovici 20. stoljeća u Sloveniji je taj skup standardnih jezika prešao put od u doba Jugoslavije prestižnih i rezervnih kodova, preko neposredno nakon osamostaljenja Slovenije — razumljivo — negativnih konotacija prema njima kao kodovima koji podsjećaju na jezik agresorske vojske i unitarističke politike, do stava da je te kodove potrebno iz pragmatičnih razloga (riječ je naime o susjednim jezicima) vratiti u obrazovni sustav kao izborne predmete (najprije je 2000. godine vraćen hrvatski, a potom 2007. godine srpski).

Nešto između ili o međujeziku naslov je drugoga dijela monografije. Prva rasprava u tome dijelu govori o simultanom slovensko-hrvatskom bilingvizmu. Na primjeru djeteta koje je simultani slovensko-hrvatski bilingval (živi u Sloveniji, hrvatskim jezikom govori uglavnom s majkom, a u svim ostalim domenama služi se slovenskim jezikom) potvrđene su pretpostavke o utjecaju jezika okoline na količinu interferencija: kada je takvo dijete duže vremena izloženo hrvatskome jeziku kao jeziku okoline, interferencija je u hrvatskome manje, no još uvijek više nego u slovenskome koji je jezik djetetove svakodnevne okoline i obrazovanja.

Problem tekstualizacije spontanoga govora obrađen je u poglavlju pod naslovom *Slušateljeva redakcija govornika*. Spontani je govor najčešći oblik govorne komunikacije, a karakteriziraju ga različiti oblici disfluentnosti, pogrešaka i izgovornih nespretnosti koji nastaju zbog toga što govornik istodobno i planira i izvodi govor. U spontanome govoru govornik dakle vrlo rijetko proizvodi idealan govor, što znači da će se slušatelj morati pozabaviti “nesavršenostima” koje je izgovorio govornik i od njegovog “poluproizvoda” sam izvesti “finalni proizvod”, tj. slušatelj se nalazi u ulozi govornikova redaktora. Slušateljev i ovako težak zadatak postaje još teži ako je spontani govor koji sluša na stranome jeziku, a slušatelj pritom ne vlada u potpunosti tim stranim jezikom.

Sljedeća se dva poglavlja dotiču problema “stranog akcenta”, tj. takvih odstupanja u međujeziku (individualnome prijelaznom aproksimativnom sustavu kojim osoba vlada u različitim fazama učenja određenoga stranog jezika) po kojima se prepoznaje da je govornik toga međujezika zapravo izvorni govornik ovoga ili onoga jezika. Provedena istraživanja pokazala su da izraženosti “stranog akcenta” u hrvatskih govornika (kada govore slovenskim jezikom kao JS/J2) najviše pridonose prekidi fluentnosti zbog nefonemskih segmenata, a u slovenskih govornika (kada govore hrvatskim jezikom kao J2/JS) ponavljanja i ispravljanja. U čitanju teksta na JS/J2, slovenski ispitanici pokazali su veću fluentnost u čitanju hrvatskoga teksta nego hrvatski u čitanju slovenskoga. Iako su ti i ostali rezultati istraživanja vrlo zanimljivi, autori se prema njima ipak odnose s određenom zadržkom i precizno upozoravaju na niz pitanja koja su otvorena tim istraživanjem i na koja će se moći odgovoriti tek nakon daljnjih istraživanja, čije su smjernice autori također ocrtali. Istraživanje međujezika provedeno je i s obzirom na problem tolerancije prema govornicima hrvatskoga i slovenskoga jezika kao stranih jezika. U posljednjem se poglavlju drugoga dijela knjige razmatraju tipovi jezičnih interferencija koje se javljaju u pisanju i govorenju slovenskim jezikom kao stranim kada je on usvajan iz okoline te kada je učen sustavno, institucionalno.

Trećim dijelom naslovljenim *Hrvatski i slovenski u metodičkom obzorju* izvješćuje se o didaktičko-metodičkim problemima učenja i poučavanja hrvatskoga i slovenskoga jezika, književnosti i kulture od osnovnoškolske do sveučilišne razine. Donose se važne napomene o ranome učenju jezika, na temelju usporedne analize slovenskoga i hrvatskoga osnovnoškolskog programa. Ta je analiza pokazala da se u slovenskome programu nastava prvoga jezika temelji na komunikacijskom pristupu, koji se (pristup) njeguje u većini europskih zemalja, a podrazumijeva ponajprije razvijanje jezične i komunikacijske kompetencije po načelu “od komunikacije do gramatike” umjesto “od gramatike do komunikacije”. U hrvatskome programu pak, iako se izrijekom spominje komunikacijski pristup, u primjeni još uvijek vlada tradicionalan gramatičko-pravopisni pristup zbog kojega je, riječima Vesne Požgaj Hadži, hrvatskim učenicima uskraćena prilika za komunikacijski svrhovitiju upotrebu materinskoga jezika. O povratku hrvatskoga jezika kao nastavnoga predmeta u slovenske osnovne škole, nakon trinaest godina, autorica izvješćuje opsežno i iz prve ruke. Podrobno opisuje rad na koncipiranju programa iz vlastita iskustva predsjednice povjerenstva za izradu nastavnoga programa za hrvatski kao izborni predmet u posljednja tri razreda slovenske devetogodišnje osnovne škole. Ponovno uvođenje mogućnosti učenja hrvatskoga kao susjednog jezika u slovenskim osnovnim školama moglo bi, nada se autorica, potaknuti i hrvatsko školstvo da u budućnosti pokaže sličnu otvorenost prema slovenskome jeziku kao također jeziku susjedne zemlje.

U poglavlju pod nazivom *Kako učiti srodne jezike* suvremena se gledišta prema kojima je cilj učenja/poučavanja drugoga i stranog jezika (pa i prvoga) stjecanje komunikacijske kompetencije razmatraju u kontekstu učenja/poučavanja srodnih jezika. Autorica zastupa komunikacijsko-kontrastivni pristup učenju/poučavanju srodnih jezika i na primjeru hrvatske i slovenske jezične srodnosti proučava osobito didaktičku ulogu kontrastivnih opisa srodnih jezika na svim jezičnim razinama.

O pitanju zastupljenosti susjednih književnosti u nastavnim programima progovara se na primjeru hrvatskoga gimnazijskog nastavnog programa predmeta “Hrvatski jezik”. Upozorava se pritom na kulturološku važnost koju predstavljaju susjednih suvremenih književnosti ima za mlade naraštaje koji se pripremaju za život u ujedinjenoj i multikulturnoj Europi. Posebno je poglavlje posvećeno obradi djela Franca Prešerna u hrvatskim i slovenskim nastavnim programima i čitankama/udžbenicima. Zaključuje se da je u toj obradi potrebno primijeniti načela teorije recepcije i teorije stvaralačke nastave — preporučuje se da se metodički pristup djelu toga najvećeg imena slovenskoga romantizma temelji na aktualizaciji poruka koje ono pruža.

Izazove pri prevođenju s hrvatskoga na slovenski jezik i obrnuto autorica razmatra pregledno i na svim razinama, donoseći obilje zanimljivih primjera. Posebno se osvrće na izazove prevođenja onih gramatičkih struktura u jeziku

izvornika koje jezik prijevoda ne poznaje: kad je riječ o prevođenju s hrvatskoga na slovenski jezik, to se osobito odnosi na morfostilistiku hrvatskoga aorista, imperfekta i pluskvamperfekta.

U poglavlju *Kako izraditi jezični test* upozorava se ponajprije na to da je jezično znanje složeno od više komponenata. Prema Bachman-Palmerovu modelu, jezično se znanje određuje kao organizacijsko i pragmatičko znanje. Organizacijsko je nadalje sastavljeno od gramatičkoga znanja (pravopis, pravogovor, leksik, sintaksa) i tekstnog znanja (kohezija i retorička ili konverzacijska organizacija teksta), a pragmatičko znanje od funkcionalnoga i sociolingvističkoga znanja. Mjerenje jezičnoga znanja pomoću testova mora, dakako, uzimati u obzir pojedine segmente jezičnoga znanja. U tu se svrhu u monografiji daju analize primjera dobre i loše prakse u sastavljanju jezičnoga testa, koje mogu biti vrlo korisne ne samo onim nastavnicima koji predaju jezik kao JS/J2 nego i onima koji pripremaju jezično testiranje izvornih govornika. Posebno je istaknuta važnost etičnoga pristupa u testiranju i interpretiranju rezultata testova jer se selekcijska uloga testiranja lako prenosi iz nastavnoga okružja procjene znanja na cjelinu života pojedinca: ono može primjerice sudbonosno utjecati na napredovanje pojedinca, njegov društveni položaj i sl.

Posljednje poglavlje u knjizi posvećeno je interkulturnoj sastavnici komunikacijske kompetencije pri učenju ili poučavanju jezika kao JS/J2. Određenje kompetentnoga govornika kao onoga koji posjeduje i jezično znanje i sposobnost uporabe toga znanja u komunikacijskome činu obavezuje govornika na učenje onih vrsta informacija koje će mu omogućiti uspješno ophođenje s pripadnicima drugoga jezika i kulture “pod njihovim uvjetima”. U praksi to zapravo znači da je kompetentan onaj govornik koji je upućen u tuđe vrijednosti, uvjerenja i ponašanja te ih poštuje. Da bi se to postiglo, važno je da govornik bude informiran o tuđoj kulturi, ali i da ima razvijenu kritičku svijest o vlastitome sustavu vrijednosti. Pritom to ipak neće značiti zanemarivanje vlastitih vrijednosti i prihvaćanje tuđih, već toleriranje razlika u svemu u čemu one ne predstavljaju povredu shvaćanja moralnosti, nego jednostavno znače *drugo* i *drugačije*. U knjizi se raspravlja i o nimalo jednostavnom pitanju koje vrste obavijesti o kulturi treba poučavati. Na *Južnoslavenskim studijima* Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Ljubljani pokrenut je kolegij *Južnoslavenske kulture i civilizacije* u okviru kojega se izvode zasad samo sadržaji iz područja hrvatske kulture i civilizacije, a predaje ih hrvatska lektorica. U knjizi se predstavlja pregled tema kojima se u okviru toga kolegija predstavlja Hrvatska. Taj pregled otkriva da se predstavljanju Hrvatske pristupa sveobuhvatno, ali i inovativno. Naime ne prešućuje se i ne zaobilazi problem stereotipizacije Hrvatske. Štoviše, program pokazuje da su se na Filozofskome fakultetu u Ljubljani hrvatski lektori odlučili uhvatiti ukoštac s problemom stereotipizacije Hrvata i Hrvatske. Svođenju prikaza

Hrvatske mahom na turističko odredište za godišnji odmor svakako smo sami pridonijeli kroz javnu politiku u kojoj se dopušta da se Hrvatska površno i prenaplašeno predstavlja samo kroz turističku djelatnost. S potrebom za razotkrivanjem takvih stereotipa susreću se, dakako, lektori hrvatskoga jezika u inozemstvu. Nerijetko time na sebe preuzimaju opsežan zadatak ne samo posredovanja hrvatske kulture nego i izrade primjerenih didaktičkih izvora koji će im poslužiti u tu svrhu — takvih je izvora naime malo ili ih za pojedine teme i nema. Lektor se stoga mora sam pobrinuti za odabir tekstova, vizualnih izvora, audiozapisa, filmova, televizijskih emisija itd. pomoću kojih će posredovati pravu sliku o kulturi svoje zemlje. Na Filozofskome fakultetu u Ljubljani — vidljivo je to i iz ostalih tema u ovoj knjizi koje su bliske temi razvijanja međukulturne sposobnosti — svemu se tome pristupa ozbiljno i inovativno, s punom sviješću da je nastavnik JS/J2, čak i u bliskim zemljama kao što je to Slovenija, često prvi i najvažniji izvor informacija o ciljnoj kulturi. Iako mu u tome valja organizirano pomoći kroz omogućivanje kontinuiranog usavršavanja, još se uvijek na tome nedovoljno radi. U svakom slučaju, ova je monografija i u tome segmentu vrijedna pomoć hrvatskim lektorima na inozemnim visokoškolskim ustanovama, s kojima autorica želi podijeliti iskustvo u svladavanju uvijek novih izazova.

Svoje je bavljenje kroatistikom i slovenistikom autorica u uvodu ove monografije nazvala svojim *dijalogom s hrvatskim i slovenskim jezikom, književnošću i kulturom*. Taj dijalog zadivljuje već četrdesetljetnim trajanjem, vrlo velikom širinom tema i iznad svega brojnošću ostvarenih znanstvenih suradnji s hrvatskim i slovenskim filozozima. Na takav i slične dijaloge ovom su monografijom pozvani i svi ostali koji mu se žele pridružiti bilo kao studenti kroatistike i slavistike uopće, poučavatelji hrvatskoga i slovenskoga jezika ili filolozi zainteresirani za proučavanje jezičnih kontakata.